

20. જંગલો કોનાં ?

જંગલની દીકરી

ચિત્રને જુઓ. તમે શું વિચારો છો, આ બાળકો લાકડી પર પોટલું બાંધીને ક્યાં જાય છે ? જ્યારે તમે જાણી લેશો ત્યારે તમે પણ તેમની સાથે જવા ઇચ્છશો !

બાળકો જંગલમાં જાય છે. ત્યાં તેઓ કૂદે, દોડે, વૃક્ષો પર ચઢે અને તેમની કુદુક ભાષામાં ગીતો ગાય છે. તેઓ નીચે પડેલાં ફૂલો અને પાંદડાંઓ હાર બનાવવા માટે ભેગાં કરે છે.

નીતિન ઉપાધ્યાય

તેઓ જંગલી ફળોની મજા માણે છે. જેમના અવાજની તેઓ નકલ કરી શકે તેવા પક્ષીઓ શોધે છે. તેમની દીદી સૂર્યમણિ તેઓ સાથે આ બધામાં જોડાય છે.

દર રવિવારે સૂર્યમણિ બાળકોને જંગલમાં લઈને આવે છે. તે બાળકોને બતાવે છે કે તેમણે વૃક્ષો, છોડ અને પ્રાણીઓને કેવી રીતે ઓળખવા.

બાળકો જંગલની આ ખાસ મુલાકાત ખૂબ જ માણતા ! સૂર્યમણિ હંમેશાં કહેતી, “વાંચતાં શીખવા માટે જંગલો પુસ્તકો જેટલાં જ મહત્વનાં છે.” તે કહે છે, “અમે જંગલના લોકો (આદિવાસી) છીએ. અમારું જીવન જંગલો સાથે જોડાયેલું છે. જો જંગલો ન હોય તો, અમે પણ રહી શકીશું નહિ.”

સૂર્યમણિની વાર્તા સત્ય વાર્તા છે. સૂર્યમણિ એ ‘સ્ટાર ગર્લ’ છે. ‘સ્ટાર ગર્લ’ એ એક યોજના છે, જે સામાન્ય છોકરીની અદ્ભુત વાતો કહે છે, જેઓએ તેમનું જીવન શાળાએ જઈ બદલ્યું છે.

શિક્ષક માટે : બાળકોને તેમના જંગલ વિશેના અનુભવો અને અનુમાનોની આપ-લે કરવા પ્રોત્સાહિત કરો. ફક્ત હજારો વૃક્ષો ઉગાડવાથી જંગલો બનતાં નથી. જંગલમાં છોડવાઓ, વૃક્ષો અને પ્રાણીઓ એકબીજાં પર ખોરાક, સુરક્ષા અને રહેઠાણ માટે કેવી રીતે નિર્ભર છે તેની ચર્ચા કરવી મહત્વની છે.

ચર્ચા કરો :

- તમારા વિચારે જંગલ શું છે ?
- જો કોઈ એકબીજાની નજીક ઘણાં વૃક્ષો ઉગાડે, તો તે જંગલ બની જશે ?

શોધી કાઢો અને લખો :

- વૃક્ષો સિવાય જંગલમાં શું હોય છે ?
- શું બધાં જંગલોમાં એક જ પ્રકારનાં વૃક્ષો હોય છે ? તમે કેટલાં વૃક્ષો ઓળખી શકો છો ?
- સૂર્યમણિ કહે છે, “જો જંગલો ન હોય, તો અમે પણ રહી શકીશું નહિ.” આવું કેમ ?

નીતિન ઉપાધ્યાય

ઉગાડવું

સૂર્યમણિ બાળક હતી ત્યારથી તેને જંગલો પસંદ છે. તે શાળાએ જતાં શાળાનો સીધો રસ્તો પસંદ કરવાને બદલે જંગલનો રસ્તો પસંદ કરતી. સૂર્યમણિના પિતાને નાનું ખેતર હતું. તેનો પરિવાર જંગલમાંથી પાંદડાં અને છોડ ભેગાં કરી તેને બજારમાં વેચવાનું કામ કરતો હતો. તેની માતા વાંસમાંથી ટોપલીઓ કે નીચે પડેલાં પાંદડાંની થાળીઓ બનાવતી હતી. પરંતુ હવે કોઈ જંગલમાંથી એક પાંદડું પણ લઈ શકતા નથી.

જ્યારથી ત્યાં શંભુ નામનો ઠેકેદાર આવ્યો છે ત્યારથી બુધિયામાઈ સિવાય સૂર્યમણિના ગામના બધાં જ લોકો ઠેકેદારથી ડરતા હતા. તે કહેતાં, “આપણે આ જંગલના લોકો છીએ અને આપણો તેના પર હક છે. આપણે આપણા જંગલનું ધ્યાન રાખીએ છીએ, આ ઠેકેદારની જેમ વૃક્ષો કાપતાં નથી. જંગલો આપણી ‘સહિયારી બેન્ક’ છે - અમારી કે તમારી નથી. આપણને તેમાંથી જેટલું જોઈએ છે તેટલું જ આપણે લઈએ છીએ. આપણે આપણી બધી સંપત્તિ વાપરવાની નથી.”

શિક્ષક માટે : આ પ્રકરણની શરૂઆત કરતાં પહેલાં આદિવાસીઓના જીવન અને તેમના જંગલો સાથેના આંતરસંબંધોની ચર્ચા કરવી ઉપયોગી રહેશે. ઠેકેદાર કોને કહેવાય અને તેનું કામ શું હોય છે ? તેની પણ ચર્ચા કરો. આ પ્રકરણ સૂર્યમણિના જીવનની સત્યઘટના પર આધારિત છે અને તેની સંસ્થા આજે પણ કાર્યરત છે. તમારા વિસ્તારના આવાં લોકો અથવા આવી સંસ્થાઓની પણ ચર્ચા કરી શકાય છે, જેઓ જંગલ બચાવવાનાં કાર્યો કરે છે.

જંગલો કોનાં ?

183

સૂર્યમણિના પિતા જમીનના નાના ટુકડા પર લાંબો સમય પરિવારને ચલાવી શકે તેમ ન હતા. કામની શોધમાં તે શહેરમાં આવી ગયા. પરંતુ પરિસ્થિતિ સુધરી નહિ. ઘણીવાર ઘરમાં ખાવાનું મળતું નહિ. તેવા સમયે મણિયાકાકા થોડું અનાજ તેમની નાની દુકાન પરથી સૂર્યમણિનાં ઘરે મોકલાવતા.

કાકાના સખત પ્રયત્નથી સૂર્યમણિને બિશનપુરની શાળામાં પ્રવેશ મળ્યો. અહીં તેમણે શાળાની ફી, ગણવેશ અને પુસ્તકો માટે પૈસા ચૂકવવાના ન હતા. સૂર્યમણિએ ત્યાં જ રહીને ભણવાનું હતું. સૂર્યમણિને તેનું ગામ અને જંગલ છોડવું ન હતું. પરંતુ મણિયાકાકા દૃઢ હતા. તેમણે તેને સમજાવ્યું. “જો તું ભણીશ નહિ, તો શું કરીશ ? ભૂખી રહીશ ?” સૂર્યમણિએ દલીલ કરી, “મારે ભૂખ્યા કેમ રહેવું પડે ? જંગલ છે મને મદદ કરવા માટે !” કાકાએ સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, “પરંતુ આપણને જંગલમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવશે. અલબત્ત જંગલો લુપ્ત થઈ રહ્યાં છે. તેની જગ્યાએ ખાણો ખોદાઈ રહી છે, બંધો બંધાઈ રહ્યા છે. મારું માન, તારા માટે ભણવું અને કાયદાઓ વિશે સમજવું મહત્વનું છે. કદાચ તે પછી તું આપણાં જંગલો બચાવવામાં મદદ કરી શકીશ.” નાની સૂર્યમણિએ સાંભળ્યું અને તેમણે શું કહ્યું તે સમજવા થોડો પ્રયત્ન કર્યો.

વિચારો અને લખો :

- તમે કોઈને જાણો છો જેને જંગલો પસંદ છે ?
- ઠેકેદાર સૂર્યમણિનાં ગામનાં લોકોને જંગલમાં જવા દેતો ન હતો ? કેમ ?
- તમારા વિસ્તારમાં કોઈ એવી જગ્યા છે જે તમને લાગે કે બધા માટે ખુલ્લી મૂકવામાં આવે, પરંતુ ત્યાં બધાં લોકોને જવા દેવામાં આવતા ન હોય ?

ચર્ચા કરો :

- તમારા મતે જંગલો કોનાં છે ?
- બુધિયામાઈએ કહ્યું, “જંગલો આપણી ‘સહિયારી બેન્ક’ છે. ફક્ત અમારી કે તમારી નથી.” એવી બીજી કઈ વસ્તુઓ છે જે આપણી સહિયારી મિલકત હોય ? તેથી જો કોઈ તેનો વધારે ઉપયોગ કરે, તો દરેકે ભોગવવું પડે ?

સૂર્યમણિની સફર

બિશનપુરની શાળા જોઈ સૂર્યમણિ આનંદિત થઈ ગઈ. શાળા ગાઢ જંગલોની નજીક હતી. સૂર્યમણિએ સખત મહેનત કરી અને શિષ્યવૃત્તિ મેળવી કોલેજ સુધીનો અભ્યાસ કરનારી ગામમાં તે પહેલી છોકરી હતી. જ્યારે તે કોલેજમાં હતી ત્યારે તે એક પત્રકાર વાસવીદીદીને મળતી. સૂર્યમણિ ઝડપથી તેની સાથે ‘ઝારખંડ જંગલ બચાઓ આંદોલન’ના કામમાં જોડાઈ.

ઉપાધ્યાય
નીતિન

આ કામ સૂર્યમણિને ખૂબ દૂર નગરો અને શહેરોમાં લઈ ગયું. તેના પિતાને તે ન ગમ્યું. પરંતુ સૂર્યમણિએ કામ ચાલુ રાખ્યું. એટલું જ નહિ, તેણે ગામના લોકોના હક માટે પણ લડત ચાલુ કરી. તેના બાળપણના મિત્ર બિજોયે આ કામમાં તેની મદદ કરી.

સૂર્યમણિનો બીજો મિત્ર હતો – ‘મિરચી’. જે દિવસ-રાત તેની સાથે રહેતો. સૂર્યમણિ તેનાં બધાં સ્વપ્નો અને વિચારોની તેની સાથે આપ-લે કરતી. મિરચી સાંભળે અને કહે, “કીઈઈ-કીઈઈ.”

સૂર્યમણિનું કુદુક જાતિ માટે એક સ્વપ્ન હતું. તે તેના લોકો આદિવાસીઓ હોવા માટે ગૌરવ અનુભવે તેવું ઇચ્છતી હતી.

U8C2J9

વિચારો અને લખો :

- તમારે એવો કોઈ મિત્ર છે, જેની સાથે તમે બધું આપ-લે કરી શકો છો ?
- કેટલાંક લોકો જંગલોથી એટલા દૂર જતાં રહ્યાં છે કે તેઓ જંગલના લોકોનું જીવન સમજી શકતાં નથી. કેટલાંક તેમની ઉપેક્ષા કરે છે. આવું કરવું શા માટે યોગ્ય નથી ?
- આદિવાસીઓ કેવી રીતે રહે છે તેના વિશે તમે શું જાણો છો ? લખો અને ચિત્ર દોરો.
- શું તમારે આદિવાસી મિત્ર છે ? તમે તેની પાસેથી જંગલો વિશે શું શીખ્યાં ?

શિક્ષક માટે : બંધ બાંધવા, રસ્તાઓ બનાવવા, ખાણોના ખોદકામની યોજનાઓ વગેરેની જરૂરિયાત તથા તેના નિર્માણ સાથે સંકળાયેલી સમસ્યાઓની ચર્ચા વર્ગમાં થવી જોઈએ. જમીનમાંથી પાણી, પેટ્રોલ કે બનિજ મેળવવા માટે ખોદકામ કરવું કે વેપાર માટે દરિયામાંથી માછલીઓ પકડવી - આ બધાં આપણાં સામાન્ય સંસાધનો(સ્રોતો)નો ઉપયોગ કરવાનાં ઉદાહરણો છે. આ દરેક આજના સમયમાં મહત્વના મુદ્દા છે, વિદ્યાર્થીઓ માટે તેની ચર્ચા કરવી અને સમજવું અગત્યનું છે.

સૂર્યમણિનું ‘તોરંગ’

જ્યારે સૂર્યમણિએ વાસવી-દીદી અને બીજાઓની મદદથી કેન્દ્ર ખોલ્યું ત્યારે તે 21 વર્ષની હતી. તેણે તેને ‘તોરંગ’ કહ્યું. કુદુક ભાષામાં તેનો મતલબ જંગલ થાય છે. સૂર્યમણિ ઈચ્છતી હતી કે તહેવારો પર લોકો તેમનાં પોતાનાં ગીતો ગાય

નીતિન ઉપાધ્યાય

અને તેમનાં પારંપરિક કપડાં પહેરી મજા માણે. તેઓએ તેમનું સંગીત ભૂલવું જોઈએ નહિ. બાળકોએ પણ છોડવાઓમાંથી ઔષધિઓ અને વાંસમાંથી વસ્તુઓ બનાવવાની કલા શીખવી જોઈએ. બાળકોને શાળાની ભાષા શીખવવી જોઈએ, પરંતુ તેમને તેમની પોતાની ભાષા સાથે પણ જોડવાં જોઈએ. આ બધું ‘તોરંગ’ કેન્દ્રમાં થતું હતું. કુદુક જાતિ અને બીજી આદિવાસી જાતિઓ વિશે ખાસ પુસ્તકોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો. વાંસળી અને જુદાં-જુદાં પ્રકારનાં તબલાં ત્યાં મૂકવામાં આવ્યાં.

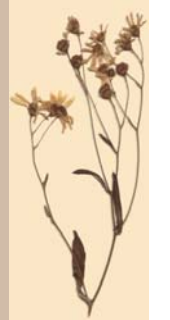

જ્યારે પણ કોઈને અન્યાય થાય અથવા જો કોઈને ડર લાગે કે તેમની જમીન અને આજીવિકા લઈ લેવામાં આવશે, ત્યારે તેઓ સૂર્યમણિ પાસે આવતા. સૂર્યમણિ તેમના હકો માટે લડતી.

સૂર્યમણિ અને બિજોયે લગ્ન કરી લીધાં અને સાથે મળીને કામ કરે છે. આજે તેમનાં કામની ઘણાં લોકો દ્વારા પ્રશંસા કરવામાં આવે છે. તેને બીજા દેશોમાં પણ તેના અનુભવોની આપ-લે કરવા આમંત્રણ આપવામાં આવે છે. તેના વિસ્તારના લોકો પણ જંગલના નવા કાયદાઓ માટે તેમનો અવાજ ઉઠાવી રહ્યા છે.

જંગલના હકનો કાયદો - 2007

જે લોકો જંગલોમાં ઓછામાં ઓછાં પચ્ચીસ વર્ષથી રહેતાં હોય તેઓનો જંગલની જમીન પર અને ત્યાં જે ઊગે તેના પર હક છે. તેઓને જંગલમાંથી કાઢી મૂકવા જોઈએ નહિ. જંગલોની રક્ષાનું કામ તેમની ગ્રામસભા દ્વારા થવું જોઈએ.

વિચારો :

- તમે કોઈ એવી વ્યક્તિને જાણો છો જે જંગલો બચાવવા કામ કરે છે ?
- તમારું સ્વપ્ન શું છે ? તમે તમારું સ્વપ્ન સાકાર કરવા શું કરશો ?
- સમાચારપત્રોમાંથી જંગલો વિશે અહેવાલ ભેગા કરો. શું તમને એવા કોઈ સમાચાર મળ્યા કે વૃક્ષોને કાપવાથી વાતાવરણ પર શું અસર થાય છે ? કેવી રીતે ? ચર્ચા કરો.
- ‘તોરંગ’માં સૂર્યમણિ કુદુકજાતિનાં સંગીત, નૃત્ય અને પરંપરાને જીવંત રાખવા ઘણુંબધું કરે છે. શું તમે પણ સમાજ માટે આવું જ કંઈક કરવા માંગો છો ? તમે શું જીવંત રાખવા માંગો છો ?

વાંચો અને કહો :

- ઓડિશાની ધોરણ 10 ની છોકરી સીખ્યાએ મુખ્યમંત્રીને પત્ર લખ્યો. આ પત્રનો ભાગ વાંચો.

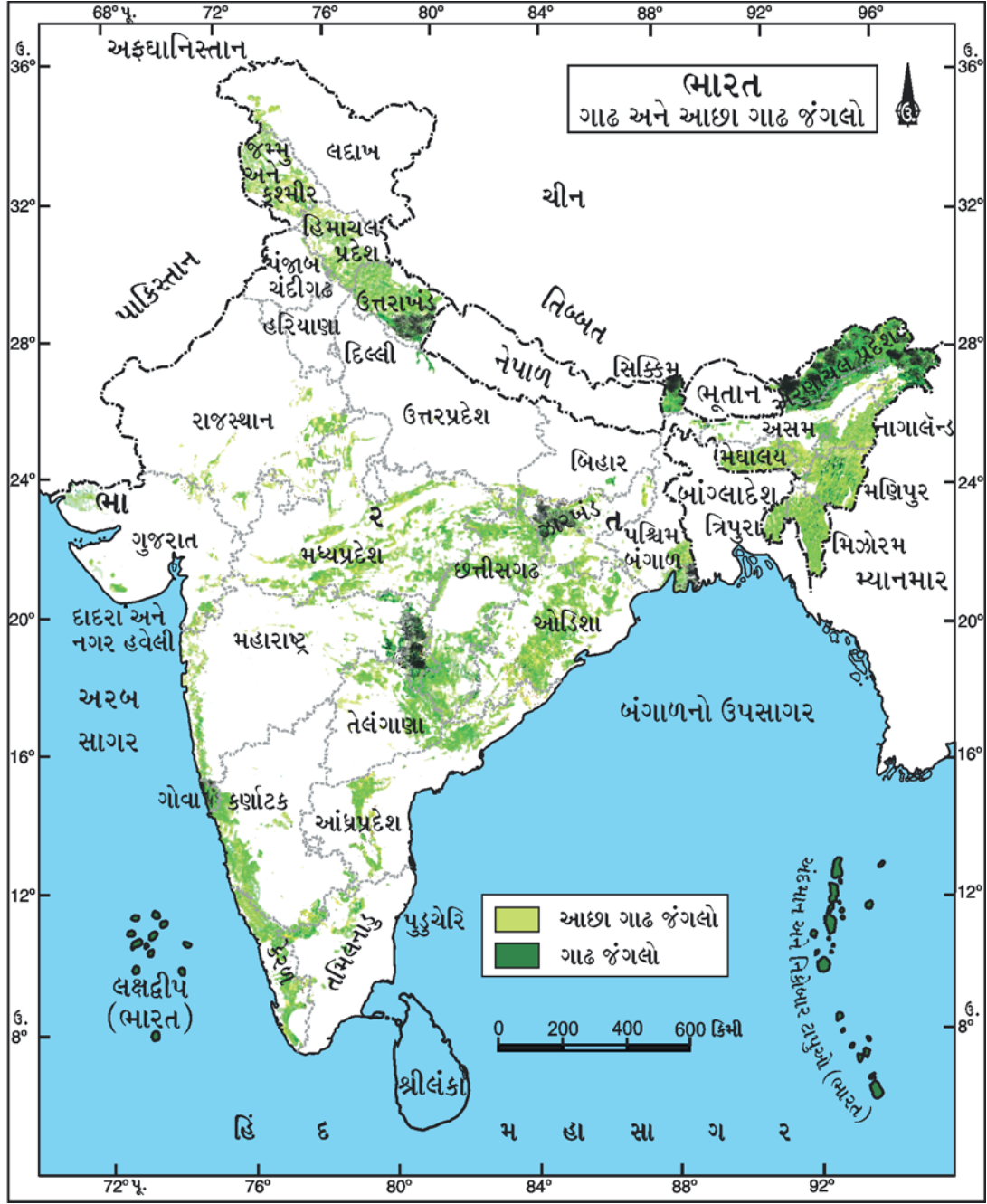
મા. મુખ્યમંત્રીશ્રી,

અમારા જેવા આદિવાસીઓ માટે જંગલ બધું જ છે. અમે એક દિવસ માટે પણ જંગલોથી દૂર રહી શકતાં નથી. સરકારે વિકાસના નામ પર ઘણી બધી યોજનાઓ જેવી કે બંધ અને ફેક્ટરીઓ બાંધવી વગેરે ચાલુ કરી છે. જંગલો જે અમારાં છે તે અમારી પાસેથી લઈ લેવામાં આવ્યાં છે. આ બધી યોજનાઓના કારણે અમને વિચારવાની જરૂરિયાત ઊભી થઈ કે જંગલનાં લોકો ક્યાં જશે અને તેમની આજીવિકાનું શું થશે ? જો જંગલો જ નહિ હોય, તો જે લાખો પ્રાણીઓ જંગલોમાં રહે છે તેઓ ક્યાં જશે ? આપણે આપણી જમીન એલ્યુમિનિયમ જેવાં ખનિજ માટે ખોદીશું, તો શું બાકી રહેશે ? ફક્ત પ્રદૂષિત હવા, પાણી અને માઈલો સુધી વેરાન જમીન...

- તમારા વિસ્તારમાં કે આજુબાજુ કોઈ ફેક્ટરી અથવા કોઈ બાંધકામ ચાલુ છે ? કેવા પ્રકારનું કામ છે ?
- ફેક્ટરીના કારણે વૃક્ષો અને જમીન પર કોઈ અસર થઈ છે ? તે વિસ્તારના લોકોએ આ મુદ્દા પર અવાજ ઉઠાવ્યો છે ?

જંગલો કોનાં ?

નકશામાં જુઓ અને લખો :

- નકશામાં શું બતાવવામાં આવ્યું છે ?

- તમે સીખ્યાનો પત્ર વાંચ્યો. નકશામાં ઓડિશા શોધો.
- ઓડિશાની નજીક દરિયો છે કે કેમ? તમે કેવી રીતે શોધશો ?
- ક્યાં ક્યાં રાજ્યોની એક બાજુએ દરિયો આવેલો છે ?
- નકશામાં સૂર્યમણિનું રાજ્ય ઝારખંડ ક્યાં છે ?
- નકશામાં જંગલો ક્યાં છે તે તમે કેવી રીતે શોધશો ?
- ક્યાં રાજ્યમાં ગાઢ જંગલો છે અને ક્યા રાજ્યોમાં આછાં જંગલો છે તે તમે કેવી રીતે શોધશો ?
- જો કોઈ મધ્યપ્રદેશમાં હોય, તો તેના માટે દેશની કઈ દિશામાં ગાઢ જંગલો હશે ? તે રાજ્યોનાં નામ લખો.

સૂર્ય
મણિ

મિઝોરમમાં ખેતી માટે લોટરી

તમે સૂર્યમણિની વાર્તામાં ઝારખંડનાં જંગલો વિશે વાંચ્યું. હવે મિઝોરમના પર્વતીય પ્રદેશમાં આવેલાં જંગલો વિશે વાંચો. જુઓ ત્યાં લોકો કેવી રીતે રહે છે અને કેવી રીતે ખેતી કરે છે.

ટન, ટન, ટન... જેવો ઘંટ વાગ્યો લોમટે-આ, ડીંગી, ડીંગીમાએ ઝડપથી ઘરે જવા માટે તેની બેગ ભરી. રસ્તામાં તેઓ ઝરણાં પાસે વાંસમાંથી બનાવેલા કપથી પાણી પીવા ઊભા રહ્યાં. આજે ફક્ત બાળકો જ નહિ, પણ તેમના ‘સાઈમા સર’ પણ ઉતાવળમાં હતા. આજે ત્યાં પંચાયતની સભા મળવાની હતી. તે સભામાં લોટરી નીકળવાની હતી કે કયા પરિવારને ખેતી કરવા કેટલી જમીન મળશે. જમીન આખા ગામની હતી, કોઈ એક વ્યક્તિની ન હતી. તેથી તેઓ જમીનના જુદા-જુદા ભાગોમાં ખેતી કરવા વારા રાખતા હતા.

વાંસમાંથી બનાવેલ સુંદર ઘડાને ખૂબ જ સારી રીતે હલાવવામાં આવે. તેમાંથી એક ચિઠ્ઠી કાઢવામાં આવે. સાઈમા સરના પરિવારને પહેલી તક મળે છે. તેમણે કહ્યું, “હું ખુશ છું કે મારા પરિવારને પ્રથમ તક મળી. પરંતુ આ વર્ષે અમે બહુ જમીન નહિ લઈ શકીએ. ગયા વર્ષે મેં વધારે લીધી, પરંતુ ખેતી સારી રીતે થઈ નહિ. મારી બહેન ઝીરીનાં લગ્ન બાદ તે સાસરે જતી રહી. પછી એકલા હાથે ખેતી સંભાળવાનું ખૂબ મુશ્કેલ બની ગયું.”

જંગલો કોનાં ?

સાઈમા સરે ત્રણ ટીન જમીનનું પૂછ્યું. નાની માથીનીએ પૂછ્યું, “ત્રણ ટીન જમીન એટલે શું ?” ચામુઈએ સમજાવ્યું, “જેના પર આપણે એક ટીન બીજ ઉગાડી શકીએ તેને એક ટીન જમીન કહેવાય.” ગામના પરિવારોને એક પછી એક તેમની જમીન ખેતી માટે મળવા લાગી.

શોધી કાઢો :

- મિઝોરમની આજુબાજુ કયાં રાજ્યો છે ?
- ચામુઈએ કહ્યું તેઓ ‘ટીન’ એકમનો ઉપયોગ કરી જમીન માપે છે. જમીન માપવાના બીજા કયા એકમો છે ?
- શાળાએથી પાછા ફરતાં, બાળકો વાંસના કપમાં પાણી પીતાં હતાં. તમારા મતે એ કપ કોણે બનાવ્યો હશે અને જંગલમાં મૂક્યો હશે ? કેમ ?
- જંગલો બચાવવા શું કરી શકાય ?

ઝૂમકૃષિ (Zoom Farming)

ઝૂમકૃષિ ખૂબ જ રસપ્રદ છે. એક પાક લીધા પછી, જમીન થોડાં વર્ષો માટે પાક લીધા વગર રાખવામાં આવે છે. ત્યાં કશું ઉગાડવામાં નથી આવતું. વાંસ અને અનિચ્છનીય છોડ તે જમીનમાંથી કાઢવામાં નથી આવતા. તેઓને કાપી અને બાળી દેવામાં આવે છે. તેની રાખ જમીનને ફળદ્રુપ બનાવે છે. સળગાવતી વખતે ધ્યાન રાખવામાં આવે છે કે આગ જંગલના બીજા ભાગો સુધી પહોંચે નહિ. જ્યારે જમીન ખેતી માટે તૈયાર હોય તેને થોડી ખોદવામાં આવે છે, ખેડવામાં નહિ. તેના પર બીજ નાખવામાં આવે છે. એક ખેતરમાં જુદા જુદા પ્રકારના પાક જેવા કે મકાઈ, ચોખા, શાકભાજી ઉગાડી શકાય.

અનિચ્છનીય છોડ કાઢવામાં આવતા નથી, તેમને ફક્ત કાપવામાં આવે છે. જેથી તેઓ જમીનમાં ભળી જાય. તે જમીન ફળદ્રુપ બનાવવામાં મદદ કરે છે. જો કોઈ પરિવાર ખેતી કરવા સક્ષમ ન હોય તો બીજા તેઓને મદદ કરે છે અને તેમણે તેઓને ખાવાનું આપવું પડે છે.

શિક્ષક નોંધ : ઉત્તર-પૂર્વીય પર્વતીય ભૂપ્રદેશ અને મિઝોરમ રાજ્ય તથા ત્યાં કરવામાં આવતી ઝૂમકૃષિની વિશે ચર્ચા કરો.

અહીંનો મુખ્ય પાક ચોખા છે. તેની કાપણી પછી, તેને ઘરે લઈ જવું મુશ્કેલીભર્યું છે. પર્વતીય પ્રદેશ પર રસ્તાઓ હોતા નથી. લોકોએ પાક તેમની પીઠ પર ઉપાડી લઈ જવો પડે છે. તેમાં ઘણાં અઠવાડિયાં લાગે છે.

જ્યારે કામ પતી જાય ત્યારે આખું ગામ ઊજવણી કરે છે. લોકો ભેગા મળીને રાંધીને જમે છે, ગાય છે અને નૃત્ય કરે છે. તેઓ તેમનું ખાસ ‘ચેરાવ’ નૃત્ય કરે છે. આ નૃત્યમાં લોકો જોડીઓમાં એકબીજાની સામે જમીન પર વાંસની લાકડીઓ રાખી બેસે છે. જેવું નગારું વાગે, વાંસની લાકડીઓ જમીન પર પછાડવામાં આવે છે. નૃત્યકારો વાંસની લાકડી અંદર અને બહાર કરે છે અને તાલ સાથે નૃત્ય કરે છે.

દામન સિંઘ

દામન સિંઘ

- ‘ચેરાવ’ નૃત્ય વિશે વધારે જાણકારી મેળવો. તમારા વર્ગમાં નૃત્ય કરો. પરંતુ ધ્યાનથી અને એકબીજાને નુકસાન પહોંચાડશો નહિ.

મિઝોરમના ત્રણ-ચતુર્થાંશ લોકો જંગલો સાથે જોડાયેલા છે. અહીં જીવન મુશ્કેલીભર્યું છે, પરંતુ લગભગ બધાં બાળકો શાળાએ જાય છે. તમે તેમાંનાં થોડાં અહીં જોઈ શકો છો, તેમની પાંદડાંની સિસોટી કેવી મસ્તીથી વગાડે છે ! તમે પણ આવી સિસોટી બનાવી હશે, ખરું ને !

આપણે શું શીખ્યાં

- ઝૂમકૃષિ અને ભાસ્કરભાઈની ખેતી કરવાની પદ્ધતિમાં શું સરખું છે અને શું તફાવત છે ?
- જંગલોમાં રહેતાં લોકો શા માટે મહત્વના છે ? તે તમારા પોતાના શબ્દોમાં સમજાવો.
- તમને ઝૂમકૃષિમાં કંઈ રસપ્રદ લાગ્યું છે ? તે શું હતું ?

